

Одговорност правних лица за кривична дела

1. Уводне напомене

Једну од тековина Француске буржоаске револуције представља идеја о индивидуалној и субјективној одговорности учиниоца кривичног дела. Теоријски уобличена у начело кривице и унета у кривичне законе тог времена, довела је до напуштања концепције о одговорности правних лица за кривична дела и устоличења максиме *societas delinquere non potest*. Њена оправданост се већ средином XIX века доводи у питање, јер се у новим друштвеним околности јавља потреба да и правна лица одговарају за кривична дела. С обзиром да је процес индустријализације имао највећи замах у Енглеској, разумљиво је што енглески судови први усвајају концепт кривичне одговорности правних лица. То је био случај најпре са кривичним делима под називом *regulatory offences*,¹ да би почетком XX века Дом лордова,² уз помоћ грађанскоправне теорије идентификације, проширио одговорност правних лица и на друга кривична дела. Негде у то време и Врховни суд САД, са ослонцем на доктрину *respondeat superior*, усваја становиште о одговорности правних лица за кривична дела,³ док канадски судови то чине 1941. године.

Када је реч о континенталном правном простору, гледиште о одговорности правних лица за кривична дела прихвата најпре правна теорија. На Првом конгресу Међународног удружења за кривично право одржаном у Бриселу 1926. године било је речи о надлежности Међународног суда правде за суђење државама због повреде међународног права. Већ на наредном конгресу истог Удружења, одржаном 1929. године у Букурешту, већина учесника се изјаснила за одговорност правних лица за

¹ *R. v Birmingham and Gloucester Railway Co.*, (1842) 3 QB 223, 114 ER 492. *Regulatory offences* или *public welfare offences* су кривична дела која се могу учинити у области продаје алкохолних пића, пољопривреде, друмског превоза и т.сл. J. R. Spencer, *La responsabilité pénale dans l'entreprise en Angleterre*, in *La responsabilité pénale dans l'entreprise – vers un espace judiciaire européen unifié?*, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 2, Paris, 1997, 290. Доношењем Закона о тумачењу (*Interpretation Act*) од 1889. године појмом лице је обухваћено и правно лице (S. 2(1)), чиме је енглеско право прихватило кривичну одговорност правних лица. S. Geroms, *La responsabilité pénale de la personne morale: une étude comparative*, *Revue internationale de droit comparé*, n° 2, Paris, 1996, 536, 537.

² *Lennard's Carrying Co v Asiatic Petroleum Co* [1915] AC 705. J. R. Spencer, *op. cit.*, 291

³ *New York Central & Hudson River Railroad Company v. United States*, 212 U.S. 481, 495 (1909). J. A. E. Vervaele, *La responsabilité pénale de et au sein de la personne morale aux Pays-Bas. Mariage entre pragmatisme et dogmatisme juridique*, in *La responsabilité pénale dans l'entreprise – vers un espace judiciaire européen unifié?*, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 2, Paris, 1997, 327.

кривична дела.⁴ Требало је да протекну две деценије да би Холандија, као прва држава на Старом континенту, 1950. године увела одговорност правних лица најпре за кривична дела против привреде, а 1976. године за сва кривична дела.⁵ Након тога су то учиниле и друге европске државе: Португал 1984. године, Шведска 1986. године, Норвешка 1991. године, Исланд 1993. године, Француска 1994. године, Финска 1995. године, Данска 1996. године, Белгија и Словенија 1999. године, Мађарска 2001. године, Швајцарска и Хрватска 2003. године, Чешка и Аустрија 2005. године и Црна Гора 2006. године. И Република Србија је 23. октобра 2008. године донела Закон о одговорности правних лица за кривична дела⁶ (у даљем тексту: ЗОПЛКД) који је ступио на снагу 5. новембра исте године. На тај начин је у нашој земљи, као и у већини европских држава, отклоњена дилема да ли правна лица могу да одговарају за кривична дела. О томе уосталом говори и члан 12 Кривичног законика (у даљем тексту: КЗ)⁷ који предвиђа да се одговорност правних лица за кривична дела, као и санкције које им се могу изрећи уређују посебним законом.

Такав развој догађаја се може објаснити криминолошким, криминално-политичким и правним разлозима.⁸ У криминологији се кривична дела којима корпорације крше норме привредног пословања означавају као криминалитет корпорација.⁹ Овај тип криминалитета се одликује изузетно тешким последицама у виду великог броја људских жртава, угрожавања здравља људи или огромних материјалних губитака, што у крајњој линији доводи до неповерења грађана у институције и читав друштвени систем.

Криминалитет корпорација се веома често испољава у еколошкој области. Познат је случај америчке компаније *Union Carbide* из чијих је постројења, смештених у предграђу индијског града Бопала, крајем 1984. године исцурило 40 тона метил-изоцината, што је непосредно усмртило 4.000 људи, а у наредним годинама је од последица тровања умрло још 16.000 људи.¹⁰ Велика катастрофа се догодила и 1986. године приликом гашења пожара који је избио у складишту швајцарског предузећа *Sandoz* у Базелу. Тада је у Рајну доспело 30 тона хемикалија, што је довело до помора рибе у дужини од 300 километара речног тока.¹¹ Ако се изузме одштета од 470 милиона долара које је компанија *Union Carbide* била обавезна да исплати жртвама, заједничка карактеристика оба случаја је да против

⁴ Удружење је задужило једну од својих комисија, коју су чинили професори De Vabre, Pella и Живановић, да сачини Пројекат светског кривичног законика. Овај текст је представљен стручној јавности неколико година касније, а у њему је било уређено питање одговорности правних лица за кривична дела. Б. Д. Петровић, *Кривична одговорност правних (моралних) лица*, (посебан отисак из "Правосуђа" бр. 7-12 за 1937. годину), Београд, 1938, 50, 51.

⁵ Томе је погодовала околност да је Холандија, иако укореењена у наполеонској традицији, била под снажним англо-америчким утицајем. Ј. А. Е. Vervaele, *op. cit.*, 327.

⁶ Закон о одговорности правних лица за кривична дела ("Службени гласник РС", бр. 97/2008).

⁷ Кривични законик ("Службени гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 (испр.), 107/2005 (испр.), 72/2009 и 111/2009).

⁸ З. Ђурђевић (2003), *Казнена одговорност и правни поступак према правним особама у Републици Хрватској*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, вол. 10, бр. 2, Загреб, 2003, 721.

⁹ Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Девето измењено издање, Правни факултет Универзитета у Београду Центар за публикације, Београд, 2008, 152.

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 721.

компанија није покренут кривични поступак (једина кривична санкција у износу од 200 франака је изречена шефу ватрогасаца у Базелу).

Криминалитет правних лица не би требало сводити само на кривична дела из области компанијског пословања. Чест је случај да организоване криминалне групе оснивају правна лица која се привидно баве легалним пословима, а у суштини обављају криминалне активности. Уосталом, појам праће новца је настао у време прохибиције у Сједињеним Америчким Државама, јер су организоване криминалне групе новац зарађен кријумчарењем, производњом и продајом алкохолних пића, проституцијом и илегалним клађењем, приказивале као профит у ланцу перионица рубља.¹² Организовани криминал неретко продире у правна лица која регуларно послују, што има за последицу да правно лице, услед великог увећања профита, почиње да трајно подржава криминални уплив.¹³ У теорији се говори и о уприличеном организованом криминалитету, под којим се подразумевају активности предузећа која, када се укаже прилика, али не случајно, заједнички учествују у криминалним активностима као што су утаје царина и субвенцијске преваре.¹⁴

Специфичност кривичних дела која врше правна лица огледа се и у њиховој вертикалној структури.¹⁵ Околност да се кривично дело остварује по правилу од стране више лица која се налазе на различитим нивоима одлучивања у правну лицу, отвара проблем доказивања њиховог међусобног односа и, у крајњој линији, утврђивања основа одговорности правног лица за кривично дело.

Значајан допринос ширењу концепта одговорности правних лица дала је Препорука R (88) 18 Комитета министара Савета Европе од 20. октобра 1988. године о одговорности правних лица за кривична дела.¹⁶ Она позива владе држава чланица да уреде питање одговорности правних лица за кривична дела учињена у вршењу њихове активности. О неопходности законског регулисања ове проблематике говоре и бројни међународни документи, од којих је већину ратификовала наша земља. Реч је о Кривичноправној конвенцији о корупцији од 1999. године,¹⁷ Међународној конвенцији о сузбијању финансирања тероризма од 1999. године,¹⁸ Конвенцији Уједињених нација против транснационалног организованог криминала са допунским протоколима од 2000. године,¹⁹

¹² Б. Бановић, *Праће новца*, in Г. П. Илић (приредио), *Корупција – основни појмови и механизми за борбу*, Едиција Crimen 03, Београд, 2007, 108.

¹³ С. Роуз-Ејкерман, *Корупција и власт – узроци, последице и реформа*, Едиција Корупција, Службени гласник, Београд, 2007, 35.

¹⁴ З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 722.

¹⁵ К. Tiedemann, *Rapport introductif*, in *La responsabilité pénale dans l'entreprise – vers un espace judiciaire européen unifié?*, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 2, Paris, 1997, 259.

¹⁶ Recommendation N° R (88) 18 concerning liability of enterprises having legal personality for offences committed in the exercise of their activities.

¹⁷ Закон о потврђивању Кривичноправне конвенције о корупцији ("Службени лист СРЈ – Међународни уговори", бр. 2/2002 и "Службени лист СЦГ – Међународни уговори", бр. 18/2005).

¹⁸ Закон о потврђивању Међународне конвенције о сузбијању финансирања тероризма ("Службени лист СРЈ – Међународни уговори", бр. 7/2002).

¹⁹ Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола ("Службени лист СРЈ – Међународни уговори", бр. 6/2001).

Конвенцији о високотехнолошком криминалу од 2001. године,²⁰ Конвенцији Уједињених нација против корупције од 2003. године,²¹ Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима од 2005. године,²² Конвенцији Савета Европе о спречавању тероризма од 2005. године,²³ Конвенцији Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и о финасирању тероризма од 2005. године²⁴ итд. Ниједан од наведених документа не поставља искључив захтев у вези са врстом одговорности правних лица, већ препушта законодавцима да се одреде између кривичне, грађанске или прекршајне одговорности. Без обзира о којој врсти одговорности се ради, нагласак је на што ширем домаћају одговорности правних лица.

Законско уређење проблематике одговорности правних лица за кривична дела има посебан значај у светлу настојања Републике Србије да постане чланица Европске уније. Потписивањем Споразум о стабилизацији и придруживању 29. априла 2008. године наша земља је преузела обавезу имплементирања *acquis communautaire* у домаћи правни поредак, што, поред осталог, значи и Другог протокола уз Конвенцију за заштиту финансијских интереса Европских заједница од 1997. године²⁵ који се односи на прање новца и одговорност правних лица. У доктрини преовлађује мишљење²⁶ да Други протокол не обавезује државе чланице да предвиде искључиво кривичну одговорност правних лица, нити да санкције буду искључиво кривичног карактера.

2. Закон о одговорности правних лица за кривична дела

Одредбе Душановог законика сведоче да је у средњовековном српском праву постојала идеја о одговорности правних лица за кривична дела.²⁷ Такву могућност је познавао и Казнени законик Краљевине Србије од 1860. године, али само за иступе као лакшу врсту кривичних дела.²⁸ За време Краљевине Југославије правна лица су могла да кривично одговарају на основу посебних прописа из области финансија, девизног пословања, сузбијања скупове животних намирница итд. Кривични законик - Општи део од 1947. године предвиђао је изузетну кривичну одговорност правних лица за законом одређена кривична дела. Ова

²⁰ Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу ("Службени гласник РС", бр. 19/2009).

²¹ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције ("Службени лист СЦГ – Међународни уговори", бр. 12/2005).

²² Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима ("Службени гласник РС", бр. 19/2009).

²³ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању тероризма ("Службени гласник РС", бр. 19/2009).

²⁴ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и о финасирању тероризма ("Службени гласник РС", бр. 19/2009).

²⁵ Second Protocol, drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests (Official Journal C 221, 19. 7. 1997).

²⁶ Више о томе: J. Pradel, G. Corstens, *Droit pénal européen*, 2 édition, Dalloz, Paris, 2002, 521-523.

²⁷ Више о томе: Б. Д. Петровић, *op. cit.*, 8, 9.

²⁸ М. Грубач, О. Перић, С. Пихлер, *Основи права о привредним преступима*, Привредна штампа, Београд, 1982, 78, 79.

законска одредба је била кратког века, јер је укинута доношењем Кривичног законика 1951. године. Њен револуционарни *ratio* је ипак био остварен, пошто је послужила као основ за конфискацију имовине правним лицима за коју је нова власт сматрала да су економски сарађивала са окупатором или су се бавила недопуштеном трговином, шпекулацијом и привредном саботажом. Након тога је идеја о одговорности правних лица за кривична дела напуштена, што поједини аутори посматрају као наговештај нове категорије деликата – привредних преступа.²⁹

Доношењем Закона о одговорности правних лица за кривична дела у Републици Србији је заокружен систем казнене одговорности правних лица. За разлику од Хрватске и Црне Горе које су укинуле привредне преступе, односно пренормирале их у прекршаје,³⁰ српски законодавац је задржао поделу казnenих дела на прекршаје, привредне преступе и кривична дела. Основано се може очекивати да ће у наредном периоду на дневни ред бити стављено питање оправданости даљег задржавања привредних преступа у нашем праву. Том приликом би требало размотрити однос привредних преступа са привредним кривичним делима и привредним прекршајима, како би се избегао ризик да укидањем привредних преступа, односно њиховим превођењем у прекршаје одређена област остане неинкриминисана или не буде на задовољавајући начин заштићена.³¹ На опрез упућује ове године усвојени Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма³² који је у чл. 88 и 89, изостављањем одредбе о одговорности одговорног лица, искључио могућност привредно-казнене одговорности правног лица, чиме је декриминиловано поступање у овој изузетно важној области (на срећу, тај пропуст је недавним изменама отклоњен).³³

Док је у односу на привредне преступе одговорност правних лица и даље објективног карактера,³⁴ у прекршајној³⁵ и кривичној области је направљен искорак ка изведеној кривичној одговорности правних лица. Чињеница да се одговорност правног лица у односу на две врсте казnenих дела изводи из кривице физичког лица, определила је законодавца за назив Закон о одговорности правних лица за кривична дела. На тај начин је отклоњена могућност забуне о томе да ли се ради о одговорности за кривична дела или прекршаје. Пред теоријом је задатак да догматски уобличи појам изведене кривичне одговорности правних лица за

²⁹ *Ibid.*, 79.

³⁰ З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 748; Z. Stojanović, R. Shine, *Komentar Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična djela*, Ministarstvo pravde Republike Crne Gore, Podgorica, 2007, 195.

³¹ О важности овог питања сведочи и податак да се код нас пред првостепеним судовима годишње у просеку окончана 7000 предмета у области привредних преступа (у 2006. години је завршен 7861 предмет, у 2007. години 6190, а у 2008. години 6971 предмет).

³² Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма ("Службени гласник РС", бр. 20/2009).

³³ Ове измене су објављене у "Службеном гласнику РС", бр. 72/2009.

³⁴ Перић је, почетком осамдесетих година прошлог века, указао на потребу да се размотри могућност увођења субјективне одговорности правних лица за привредне преступе. М. Грубач, О. Перић, С. Пихлер, *op. cit.*, 83.

³⁵ Реч је о члану 17 став 4 Закона о прекршајима ("Службени гласник РС", бр. 101/2005, 116/2008 и 111/2009). На тај начин је учињен значајан корак у доследнијем спровођењу принципа субјективне одговорности за прекршаје. Ђ. М. Ђурђевић, *Прекршајно право*, друго, измењено и допуњено издање, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, 80.

кривична дела,³⁶ а можда и да крене у правцу концепта аутономне одговорности правних лица, о чему већ постоје одређена упоредна искуства.

Законом су уређени услови одговорности правних лица за кривична дела, кривичне санкције које им се могу изрећи и правила поступка у којем се одлучује о њиховој одговорности и изрицању кривичних санкција. Регулисано је, такође, доношење одлуке о рехабилитацији, престанку мере безбедности или правне последице осуде, као и поступак извршења судских одлука (члан 1 ЗОПЛКД).

Закон је подељен на два дела, при чему су у првом уређена питања материјалноправног карактера, док је други део посвећен процесној проблематици. На почетку првог дела су основне одредбе (чл. 1 до 5 ЗОПЛКД), а потом следи општи део који обухвата неколико мањих целина. У оквиру њих су обрађени услови одговорности правних лица за кривично дело (чл. 6 до 11 ЗОПЛКД), санкције које се могу изрећи одговорном правном лицу (чл. 12 до 26 ЗОПЛКД), правне последице осуде (чл. 27 до 29 ЗОПЛКД), рехабилитација и давање података из казнене евиденције (чл. 30 и 32 ЗОПЛКД), застарелост и примена општег дела Кривичног законика (чл. 33 и 34 ЗОПЛКД).

Други део Закона је уредио пре свега материју кривичног поступка. Поред одредаба општег карактера које регулишу одређене специфичности поступка који се води против правних лица (чл. 35 до 44 ЗОПЛКД), уређен је и ток поступка, тј. особености преткривичног, претходног и главног кривичног поступка (чл. 45 до 49 ЗОПЛКД). Регулисани су и поступци за доношење одлуке о рехабилитацији и за престанак мере безбедности или правне последице осуде, као и сходна примена одредаба Законика о кривичном поступку³⁷ (у даљем тексту: ЗКП) (чл. 50 до 54 ЗОПЛКД). Наредна целина процесног дела односи се на специфичности извршног поступка. Поред одредаба општег карактера, у њој су уређена одређена питања у вези са извршењем кривичних санкција изречених правним лицима, уз упућивање на сходну примену одредаба Законика о извршењу кривичних санкција (чл. 55 до 71 ЗОПЛКД). На крају другог дела налази се прелазна и завршна одредба (члан 72 ЗОПЛКД).

2. 1. Одговорност правних лица према ЗОПЛКД

Основна питања у вези са одговорношћу правних лица за кривична дела тичу се основа и услова те одговорности.³⁸ У складу са тим је уређен круг правних лица која подлежу тој одговорности, основ одговорности правног лица, круг физичких лица за чије радње одговара правно лице, кривична дела за која правно лице одговара и кривичне санкције које му могу бити изречене.

2. 1. 1. Правна лица која одговарају за кривична дела

Одредбе ЗОПЛКД се могу применити само на организације које имају статус правног лица. На такав закључак упућује назив Закона, као и одредба која

³⁶ З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 749.

³⁷ Законик о кривичном поступку ("Службени лист СРЈ", бр. 70/2001 и 68/2002 и "Службени гласник РС", бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 – др. закон и 72/2009).

³⁸ J. Pradel, *Droit pénal comparé*, 2 édition, Dalloz, Paris, 2002, 357.

као предмет законског регулисања предвиђа услове одговорности правних лица за кривична дела, кривичне санкције које им се могу изрећи и правила поступка у којем се одлучује о њиховој одговорности (члан 1 ЗОПЛКД). Да би одређена организација стекла статус правног лица потребно је да испуни следеће кумулативно постављене услове: а) да је правно уредива, б) да је правно допуштива и в) да јој правни поредак призна могућност да стиче права и преузима обавезе.³⁹ Овај последњи услов се одређује као правна способност организације и представља критеријум разликовања правног лица од организације које нема правни статус. Свој правни субјективитет, сачињен од правне, пословне и деликтне способности, правно лице стиче признањем од стране државе.⁴⁰

Док Препорука R (88) 18 Комитета министара говори о неопходности да се уреди одговорност приватних или јавних предузећа са правним субјективитетом која обављају економску активност, одредба члана 5 тачка 1 ЗОПЛКД усваја шири појам правног лица. Реч је о домаћем или страном правном субјекту који се по позитивом праву Републике Србије сматра правним лицем, што значи да у обзир долазе предузећа, установе, задужбине, удружења грађана, задруге, политичке странке, синдикати, фондови и т. сл. При том се, под условима које предвиђа домаће право, статус правног лица признаје и страном правном субјекту.

Република Србија, аутономна покрајина и јединице локалне самоуправе, као и њихови органи, изузети су од одговорности за кривична дела (члан 3 став 1 ЗОПЛКД). Ово решење је логична последица државног суверенитета и чињенице да *ius puniendi* припада држави.⁴¹ На другој страни, одговорност других правних лица којима је законом поверено вршење јавних овлашћења (*iure imperii*) искључена је само у односу на кривично дело учињено у вршењу јавних овлашћења (члан 3 став 2 ЗОПЛКД). Ако поменута правна лица поступају у привредно-пословној области или у оквиру одређених делатности у вези са својим функционисањем (*iure gestionis*), она могу одговарати за кривично дело.⁴²

Закон је уредио и питање одговорности правног лица које престане да постоји, претрпи статусне промене или оде у стечај. У случају престанка правног лица пре или после правноснажног окончања кривичног поступка, санкција се изриче односно извршава према његовом правном следбенику (члан 8 ст. 1 и 2 ЗОПЛКД). Промена правне форме у којој послује правно лице не утиче на питање његове одговорности (члан 8 став 3 ЗОПЛКД), као ни околност да је кривично дело учињено пре покретања или у току стечајног поступка (члан 9 став 1 ЗОПЛКД). *Ratio* наведених одредаба почива у потреби да се спречи избегавање кривичног поступка и изрицања кривичних санкција променом статуса правног лица.

2. 1. 2. Основ одговорности правних лица за кривична дела

Централно питање одговорности правних лица за кривична дела односи се на уређење основа њихове одговорности. Она се може уредити као: а) аутономна

³⁹ О. Станковић, В. Водинелић, *Увод у грађанско право*, Номос, Београд, 2004, 71, 72.

⁴⁰ *Ibid.*, 91.

⁴¹ М. Е. Cartier, *Kaznenopravna odgovornost pravnih osoba u francuskom pravu*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 12, br. 2, Zagreb, 2005, 283.

⁴² З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 752.

или изведена, б) субјективна или објективна и в) супсидијарна или кумулативна.⁴³ Комбинацијом наведених могућности засновани су сви постојећи теоријски и законски модели одговорности правних лица за кривична дела.

Наш закон је усвојио модел изведене, субјективне и кумулативне одговорности правних лица за кривична дела. Закључак о изведеној одговорности правног лица произилази из одредбе која прописује да правно лице одговара за кривично дело које у оквиру својих послова односно овлашћења учини одговорно лице у намери да за правно лице оствари корист (члан 6 став 1 ЗОПЈКД). Субјективни и кумулативни карактер одговорности правног лица је последица законског решења које одговорност правног лица заснива на кривици одговорног лица (члан 7 став 1 ЗОПЈКД). Другим речима, одговорност правног лица претпоставља да је претходно утврђено да је одговорно лице учинило кривично дело. Након тога се кривица одговорног лица урачунава правном лицу, услед чега долази до кумулативне одговорности одговорног и правног лица.⁴⁴

Иако се одговорност правног лица заснива на кривици одговорног лица, она у одређеним случајевима не представља услов *sine qua non* за одговорност правног лица. Наиме, правно лице може одговорати ако је кривични поступак против одговорног лица обустављен или је оптужба одбијена (члан 7 став 2 ЗОПЈКД). Домашај овог законског решења би требало сагледати у светлу одредаба Законика о кривичном поступку, тачније, разлога за доношење решења о обустави поступка (члан 275 став 1 ЗКП) и пресуде о одбијању оптужбе (члан 354 ЗКП). У случају обуставе поступка због тога што дело које је предмет оптужбе није кривично дело или нема довољно доказа да је одговорно лице учинило кривично дело (члан 274 став 1 тач. 1 и 3 ЗКП), питање одговорности правног лица се не би могло поставити. Међутим, обустава поступка због амнестије или помиловања или других разлога (изузимајући застарелост) који трајно искључују кривично гоњење (члан 274 став 1 тачка 2 ЗКП), рачунајући ту и смрт одговорног лица у току кривичног поступка (члан 217 ЗКП), не спречава вођење кривичног поступка против правног лица.

Може се поставити питање како би јавни тужилац требало да поступи ако приликом одлучивања о кривичној пријави утврди да постоји неки од разлога који би довели до обуставе поступка или одбијања оптужбе против одговорног лица? Одговор даје одредба која прописује да се у случају немогућности покретања или вођења кривичног поступка против одговорног лица, поступак може покренути и водити само против правног лица (члан 35 став 2 ЗОПЈКД). С обзиром да је јавни тужилац овлашћен да одбаци кривичну пријаву због разлога материјалноправне и процесноправне природе (члан 235 став 1 ЗКП),⁴⁵ требало би поступити као и у случају обуставе поступка или одбијања оптужбе против одговорног лица. То значи да би јавни тужилац требало да захтева покретање кривичног поступка против правног лица. Важно је истаћи да се на овај начин не уводи модел

⁴³ *Ibid.*, 739.

⁴⁴ *Ibid.*, 753.

⁴⁵ Т. Васиљевић, М. Грубач, *Коментар Законика о кривичном поступку*, осмо измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2003, 447.

аутономне одговорности правног лица, већ се ради о претпостављеној кривици одговорног лица која се урачунава правном лицу.⁴⁶

Једно од питања које се поставља у вези са одговорношћу правног лица јесте и потреба формалног идентификовања одговорног лица које је учинило кривично дело. С тим у вези, Препорука R (88) 18 Комитета Министара прописује да би правно лице морало да буде одговорно без обзира да ли је утврђен идентитет одређеног физичког лица које је учинило кривично дело. Изнето је мишљење да је овакав концепт изузетно широк и неодређен, а у пракси је тешко остварив.⁴⁷ На другој страни, у судској пракси појединих земаља је заузето становиште да одговорност правног лица постоји и када непосредни учинилац није јасно утврђен, већ је довољно да судија са одређеним степеном сигурности сматра да је кривично дело учинио орган или заступник правног лица.⁴⁸ Када је реч о нашем праву, а имајући у виду да се о одговорности правног лица за кривично дело може одлучивати и на основу претпостављене кривице одговорног лица (члан 7 став 2 ЗОПЛКД), ову могућност не би требало *a priori* искључити. До њене примене би могло да дође под условом да суд утврди да је неко из круга одговорних лица остварио, сагласно члану 6 ЗОПЛКД, противправно дело које је у закону одређено као кривично дело.⁴⁹

2. 1. 3. Одговорна лица

Истакнуто је да се одговорност правног лица изводи из кривице одговорног лица (члан 7 став 1 ЗОПЛКД). Законом је одређено да појам одговорног лица обухвата физичко лице коме је правно или фактички поверен одређени круг послова у правном лицу, као и лице које је овлашћено, односно за које се може сматрати да је овлашћено да поступа у име правног лица (члан 5 тачка 2 ЗОПЛКД).⁵⁰ Одговорно лице се може јавити као непосредни извршилац кривичног дела, при чему је битно да дело учини у оквиру својих послова односно овлашћења (члан 6 став 1 ЗОПЛКД). Непосредни извршилац може да буде и физичко лице које делује под надзором и контролом одговорног лица. У овом случају се о одговорности правног лица може расправљати ако је кривично дело извршено услед непостојања надзора или контроле од стране одговорног лица (члан 6 став 2 ЗОПЛКД).

2. 1. 4. Кривична дела правних лица

У упоредном праву постоје два система помоћу којих се одређују кривична дела за која могу да одговорају правна лица.⁵¹ Први је систем генералне клаузуле

⁴⁶ Више о томе: З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 753, 754.

⁴⁷ *Ibid.*, стр. 545.

⁴⁸ Реч је о пракси кривичног одељења француског Касационог суда. М. Е. Cartier, *op. cit.*, 289.

⁴⁹ У том смислу и: З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 753.

⁵⁰ О појму одговорног лица видети: Ј. Барбић, *Особе које воде послове као одговорне особе и одређење представника правне особе по Закону о одговорности правних особа за казнена дјела*, Хрватски летопис за казнено право и праксу, вол. 10, бр. 2, Загреб, 2003, 779-842.

⁵¹ J. Pradel, *op. cit.*, 361.

који предвиђа одговорност правних лица за сва кривична дела која му, с обзиром на њихову природу или врсту прописане санкције, могу бити стављена на терет. Други систем подразумева таксативно набрајање кривичних дела за која може одговарати правно лице. Оваквом решењу се упућују бројни приговори, од којих је најважнији онај који указује на недоследност законодавца у избору кривичних дела за која може одговарати правно лице. У прилог томе говоре и искуства земаља које су изворно прихватале систем таксативног набрајања кривичних дела, а касније су га замениле системом генералне клаузуле.⁵²

Код нас је прихваћено прво решење, што значи да правна лица могу одговарати за кривична дела из посебног дела Кривичног законика и других закона, ако су испуњени услови за одговорност правног лица (члан 2 ЗОПЛКД). Иако Препорука R (88) 18 Комитета министара не поставља захтев да је правно лице имало или је могло имати користи од одређене ситуације, у упоредном праву је правило да кривично дело мора бити учињено у корист, односно за рачун правног лица. Решењем да је одговорно лице извршило кривично дело у намери да за правно лице оствари корист, односно да је физичко лице извршило кривично дело у корист правног лица (члан 6 ЗОПЛКД), и у нашем праву је усвојено такво гледиште. За утврђивање одговорности правног лица није при том неопходно да је одговорно лице деловало искључиво или преовлађујуће у корист правног лица, већ је довољно да је, поступајући у свом интересу, намеравало да оствари корист и за правно лице.⁵³

Питање извршења кривичног дела које је страно циљу правног лица не ствара посебне дилеме када је реч о делу које изврши одговорно лице. С обзиром да кривично дело треба да буде учињено у оквиру послова или овлашћења одговорног лица (члан 6 став 1 ЗОПЛКД), несумњиво је да такво дело мора да буде у вези са циљем правног лица. Ствар је у основи слична и када је реч о кривичном делу које изврши физичко лице. Битно је да то лице делује под надзором и контролом одговорног лица и да је, услед непостојања таквог надзора или контроле, омогућено извршење кривичног дела (члан 6 став 2 ЗОПЛКД). Како су надзор и контрола део послова или овлашћења одговорног лица, логично је да кривично дело физичког лица мора да има везу са циљем правног лица.

2. 1. 5. Кривичне санкције

Препорука R (88) 18 Комитета министара инсистира да државе предвиде кривичне санкције и мере које су прилагођене правним лицима. Овај захтев се у теорији означава као начело специјалитета, а његово постојање се оправдава бројним аргументима.⁵⁴ С обзиром да правна лица представљају тела која се одликују променљивим карактером (на пример, чланови правног лица могу да буду замењени, организација промењена), јасно је да поједине установе кривичног права, као што су поврат, ослобођење од казне и т. сл., не могу да буду на исти

⁵² У француском праву се уместо начела специјалитета (*le principe de spécialité*) од 31. децембра 2005. године примењује одредба која дозвољава прогон правних лица за сва кривична дела, изузев оних из области штампе и аудиовизуелних комуникација. М. Е. Cartier, *op. cit.*, 285, 286.

⁵³ Z. Stojanović, R. Shine, *op. cit.*, 62.

⁵⁴ Детаљније о томе: S. Gettoms, *op. cit.*, 566, 567.

начин примењене као према физичким лицима. Кривичне санкције не би смеле да спутавају правна лица у обављању корисних циљева због којих су основана, а истовремено би требало да спрече физичка лица да наставе да врше друштвено штетне активности и одговорно тело да извлачи корист из тих кривичних дела.

Закон је предвидео да се правном лицу за кривично дело могу изрећи казна, условна осуда и мера безбедности (члан 12 ЗОПЛКД). Од казни су прописане новчана казна (у распону од сто хиљада динара до петсто милиона динара) и престанак правног лица (члан 13 и члан 14 став 1 ЗОПЛКД). Казна престанка правног лица може се изрећи ако је делатност правног лица у целини или у знатној мери била у функцији вршења кривичних дела. Након правноснажности пресуде којом је изречена ова казна спроводи се поступак ликвидације, стечаја или престанка правног лица на други начин, а правно лице престаје да постоји брисањем из регистра који се води код надлежног државног органа (члан 18 ЗОПЛКД).

За изрицање условне осуде неопходно је да суд правном лицу утврди новчану казну до пет милиона динара, а време проверавања у којем правно лице не сме да буде одговорно за кривично дело не може бити краће од једне ни дуже од три године (члан 20 став 2 ЗОПЛКД). Условна осуда може да буде опозвана због извршења новог кривичног дела (члан 21 ЗОПЛКД). Постоји могућност да суд, сагласно члан 22 ЗОПЛКД, изрекне условну осуду са заштитним надзором који обухвата једну или више обавеза (организовање контроле у циљу спречавања даљег вршења кривичних дела; уздржавање од пословних активности, ако то може бити прилика или подстицај за поновно вршење кривичних дела; обављање рада у јавном интересу итд.).

Законом је предвиђено да се одговорном правном лицу може изрећи једна или више од следећих мера безбедности: забрана обављања одређених регистрованих делатности или послова, одузимање предмета и јавно објављивање пресуде. За разлику од забране обављања одређених регистрованих делатности или послова која се може изрећи само уз казну, мере безбедности одузимање предмета и јавно објављивање пресуде могу се изрећи ако је одговорном правном лицу изречена условна осуда (члан 23 ЗОПЛКД).

2. 2. Процесни аспекти ЗОПЛКД

2. 2. 1. Кривични поступак

Специфичност поступка у којем се утврђује одговорност правног лица огледа се у његовој јединствености. Другим речима, за исто кривично дело покреће се и води против правног лица и одговорног лица, по правилу, јединствен поступак и доноси једна пресуда (члан 35 став 1 ЗОПЛКД). Реч је о случају објективног конекситета који представља логичну последицу модела изведене одговорности правног лица за кривично дело.

Одступања од јединственог поступка су могућа у два правца. Поступак се може покренути и водити само против правног лица ако због постојања законом одређених сметњи није могуће судити одговорном лицу (члан 35 став 2 ЗОПЛКД). На другој страни, престанак правног лица пре покретања кривичног поступка

омогућава вођење поступка само против одговорног лица (члан 35 став 3 ЗОПЛКД). Ако се кривични поступак покреће само против правног лица, месна надлежност суда се одређује према седишту домаћег правног лица, односно према представништву или огранку страног правног лица (члан 36 став 2 ЗОПЛКД).

Покретање кривичног поступка против правних лица је уређено у складу са начелом легалитета које обавезује јавног тужиоца да предузме кривично гоњење ако постоји основана сумња да је одређено лице учинило кривично дело које се гони по службеној дужности (члан 20 ЗКП). Обавеза јавног тужиоца да поступи на тај начин настаје када се испуне стварни и правни услови за покретање кривичног поступка.⁵⁵

Закон је предвидео и могућност јавног тужиоца да приликом одлучивања о предузимању кривичног гоњења против правног лица поступи у складу са начелом опортунитета. У питању је овлашћење јавног тужиоца да из разлога целисходности одбаци кривичну пријаву против правног лица (члан 45 ЗОПЛКД). Ова могућност је предвиђена за кривична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до три године. Приликом оцене целисходности одбацивања кривичне пријаве јавни тужилац се руководи постојањем једне или више од следећих околности на страни правног лица: пријављивање кривичног дела пре него што је сазнато да је дело откривено; спречавање наступања штете или накнада штете и отклањање других штетних последица кривичног дела; добровољни повраћај имовинске користи прибављене кривичним делом; непоседовање имовине или покретање стечајног поступка против правног лица.

Могућност покретања и вођења кривичног поступка против правног лица означава да оно има страначку способност.⁵⁶ Проблем је, међутим, у томе што правном лицу недостаје процесна способност, па се законски мора уредити питање представника правног лица. Реч је о лицу које је на основу закона, другог прописа или одлуке надлежног органа овлашћено да заступа правно лице. У кривичном поступку је представник овлашћен да у корист окривљеног правног лица предузима све радње које може да предузме сам окривљени (члан 37 ст. 2 и 3 ЗОПЛКД). Представника одређује правно лице, а ако то не учини, поставља га суд пред којим се води поступак (члан 39 ст. 1 и 3 ЗОПЛКД).

У упоредном праву се сматра да је својство представника правног лица у начелу неспојиво са положајем сведока и окривљеног у истом кривичном поступку.⁵⁷ Код нас је искључена могућност да представник правног лица буде лице које је у истој правној ствари позвано као сведок, као ни одговорно лице против кога се води исти поступак. Изузетно, окривљено одговорно лице може стећи својство представника ако је једино овлашћено да заступа окривљено правно лице (члан 38 ст. 1 и 2 ЗОПЛКД).

Закон је уредио и питање мера процесне принуде које се могу одредити према представнику окривљеног правног лица. Уредно позвани представник који се не одазове на позив, а изостанак не оправда, може на основу судске наредбе да буде принудно доведен (члан 41 ЗОПЛКД). С обзиром да је реч о могућности, а не

⁵⁵ Т. Васиљевић, М. Грубач, *op. cit.*, 53, 54.

⁵⁶ З. Ђурђевић (2005), *Правна особа као окривљеник: темељна права и представљање*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, вол. 12, бр. 2, Загреб, 2005, 750.

⁵⁷ Више о томе: *Ibid.*, 751, 752.

о обавези довођења, поставља се питање на који још начин би суд могао да поступи у таквом случају? Једна од могућности је одлагање главног претреса, а друга је постављање представника правном лицу.

Трошкови представљања спадају у трошкове кривичног поступка (члан 42 став 1 ЗОПЛКД), што значи да од исхода кривичног поступка зависи ко ће бити обавезан да их плати (чл. 196 и 197 ЗКП). Постављени представник у поступку за кривична дела за која се гони по службеној дужности има право на награду и нужне издатке. Они се исплаћују унапред из средстава органа који води кривични поступак, а наплаћују се доцније од лица која су дужна да их надокнаде по одредбама ЗКП (члан 42 став 2 ЗОПЛКД). Постоји мишљење да представнику правног лица који није адвокат не би требало признати право на награду, а нужне издатке постављеног представника би требало да сноси правно лице, јер је реч о скривљеним трошковима.⁵⁸

Окривљено правно лице има право да ангажује браниоца у кривичном поступку. Реч је само о могућности, што значи да у односу на окривљено правно лице не постоје случајеви обавезне одбране (члан 43 став 1 ЗОПЛКД). Браниоца може узети представник окривљеног правног лица давањем пуномоћја органу који води кривични поступак. Постоји могућност да окривљено правно и одговорно лице имају заједничког браниоца ако то није у супротности са интересима њихове одбране (члан 43 ЗОПЛКД).

Суд је овлашћен да окривљеном правном лицу одреди једну или више привремених мера (члан 44 ЗОПЛКД). До тога може да дође у циљу обезбеђења одузимања имовинске користи, спречавања извршења кривичног дела или избегавања одговорности услед статусних промена. Поступак за изрицање привремене мере иницира по правилу јавни тужилац (а изузетно суд *ex officio* када је реч о забрани статусне промене), а одлуку, у зависности од фазе кривичног поступка, доноси истражни судија односно председник већа. Странке имају право да у року од три дана од пријема решења изјаве жалбу која не задржава извршење решења. Привремене мере могу трајати док за то постоји потреба, а најдуже до правноснажности судске одлуке. Суд је обавезан да на свака два месеца испита да ли је привремена мера потребна.

Посебност правног лица као окривљеног наметнула је потребу да се у оптужним актима и пресуди предвиде додатни елементи који служе његовој идентификацији (чл. 46 и 49 ЗОПЛКД). Реч је о називу, седишту и делатности правног лица, регистарском и матичном броју, као и о имену и презимену његовог представника.

Од посебних поступака који се могу водити против окривљеног правног лица регулисани су поступак за доношење одлуке о рехабилитацији и поступак за престанак мере безбедности или правне последице осуде (чл. 50 до 53 ЗОПЛКД). Уређење поступка за доношење одлуке о рехабилитацији је произашло из потребе да се отклони правна празнина у процесном законодавству које, уместо законске и судске рехабилитације (чл. 97 до 100 КЗ), уређује поступак за доношење одлуке о брисању осуде (чл. 523 до 527 ЗКП). На другој страни, уређење поступка за престанак мере безбедности или правне последице осуде је израз специфичности одређене санкције која се изриче правном лицу.

⁵⁸ *Ibid.*, 756.

2. 2. 2. Извршни поступак

За разлику од већине законских текстова који уређују материју одговорности правних лица за кривична дела, ЗОПЛКД садржи одредбе о извршењу судских одлука. Такво решење је мотивисано чињеницом да неке од предвиђених кривичних санкција представљају новину у нашем праву. Такође, друге кривичне санкције се одликују специфичностима које се не могу успешно решити сходном применом одредаба Закона о извршењу кривичних санкција или других закона.

Решење којим се одређује извршење новчане казне извршава надлежни суд у складу са одредбама Закона о извршном поступку (члан 57 ЗОПЛКД). Ако осуђено правно лице не плати новчану казну у одређеном року приступа се њеној принудној наплати, уз сходну примену одредаба Закона о платном промету које уређују принудну наплату (члан 59 став 1 и члан 60 ЗОПЛКД). У случају да се истовремено врши принудна наплата новчане казне и трошкова кривичног поступка, прво се наплаћују трошкови кривичног поступка. Ако услед наплате новчане казне дође до умањења имовине осуђеног правног лица у мери да се не може намирити имовинскоправни захтев оштећеног, тај захтев ће бити намирен из наплаћене новчане казне, али највише до висине казне (члан 61 ЗОПЛКД).

Поступак извршења казне престанка правног лица уређен је одредбама члана 63 до 68 ЗОПЛКД. Решење о извршењу казне престанка правног лица доставља се органу који води регистар правних лица и организацији за принудну наплату. Орган који води регистар правних лица врши упис изречене казне и о томе одмах обавештава органе надлежне за спровођење поступка ликвидације, стечаја или престанка правног лица на други начин. Обавеза организације за принудну наплату је да изда налог свим банкама да блокирају динарске и девизне рачуне осуђеног правног лица, да доставе податке о стању на тим рачунима и да не отварају нове рачуне. Извештај о стању средстава на рачунима осуђеног правног лица доставља се суду који је изрекао првостепену пресуду.

У зависности да ли је реч о привредном друштву, банци, друштву за осигурање или другом правном лицу, спроводи се поступак ликвидације, стечаја или престанка правног лица на други начин. Како би се отклонила могућност неизвршења судске одлуке, обавеза органа који води регистар правних лица је да по протеку три месеца од уписа решења о извршењу казне престанка правног лица у регистар правних лица провери да ли је покренут поступак ликвидације или стечаја. Ако поступак ликвидације или стечаја није покренут, о томе ће обавестити јавног тужиоца који ће, у циљу заштите права поверилаца, покренути стечајни поступак.

Након спроведеног поступка ликвидације, стечаја или престанка правног лица на други начин орган који води регистар правних лица избрисаће осуђено правно лице из регистра. Тиме се казна престанка правног лица сматра извршеном. О упису изречене казне и брисању осуђеног правног лица из регистра орган обавештава суд који је изрекао првостепену пресуду.

У неколико завршних одредаба уређено је питање извршења мера безбедности забрана обављања одређених регистрованих делатности или послова и

јавно објављивање пресуде, са упућивањем на сходну примену одредаба Закона о извршењу кривичних санкција (чл. 69 до 71 ЗОПЛКД).

3. Завршне напомене

Закон о одговорности правних лица за кривична дела представља систематизовани скуп одредаба материјално–процесно–извршног карактера којима је уређена недостајућа област казнене одговорности правних лица. Приликом израде законских решења је вођено рачуна о постојећим међународним стандардима и упоредној регулативи ове проблематике, а правно се уређене и неке области које у упоредном законодавству нису по правилу предмет регулисања. Упркос досадашњем искуству са одговорношћу правних лица за привредне преступе и прекршаје, може се очекивати да ће домаћи правосудни органи наилазити на одређене дилеме у примени нових законски одредаба, од којих је на неке указано у овом раду.

Искуства земаља која познају одговорност правних лица за кривична дела показују да примена оваквих одредаба у почетку иде веома опрезно, све док судска пракса не изгради одређене ставове. Требало би очекивати да и теорија пружи одговарајуће путоказе за то, а можда и да предложи нова решења, од којих би једно могло да иде у правцу аутономне одговорности правног лица за кривична дела. Такав модел одговорности може бити заснован на недостатку у организацији правног лица (*Organisationsdefizite*) или на пропуштању обавезе надзора (*Überwachungsgarant*) који правно лице има приликом предузимања одређених ризичних радњи.⁵⁹ Реч је о решењу које садржи члан 102 швајцарског Кривичног законика.⁶⁰ Поменута одредба прописује да ће правно лице одговарати иако се кривично дело не може приписати физичком лицу, под условом да је дошло до недостатка у организацији правног лица (*manque d'organisation de l'entreprise*). Одговорност правног лица се, независно од кажњивости физичког лица, може засновати и на непредузимању свих разумних и неопходних мера (*ne pas avoir pris toutes les mesures d'organisation raisonnables et nécessaires*) за спречавање кривичног дела. Прописивањем да се одговорност правног лица може засновати и на непостојању надзора или контроле од стране одговорног лица (члан 6 став 2 ЗОПЛКД), наш законодавац је одшкринуо врата овој могућности.

⁵⁹ З. Ђурђевић (2003), *op. cit.*, 742, 743.

⁶⁰ Code pénal suisse du 21 décembre 1937 (RO 54 781, 57 1364 et RS 3 193) (Etat le 1er avril 2009).